ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
32 ΙΔΡΥΜΑ ΜΕΛΕΤΩΝ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΥ ΤΟΥ ΑΙΜΟΥ 32

GIUSEPPE SCHIRÒ
Καθηγητοῦ τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας
εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Παδούης

Ο ΒΑΡΛΑΑΜ
ΚΑΙ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΝ
ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ ΑΙΩΝΑ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
1959

Ο ΒΑΡΛΑΑΜ
ΚΑΙ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΝ
ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ ΑΙΩΝΑ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
32 ΙΔΡΥΜΑ ΜΕΛΕΤΩΝ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΥ ΤΟΥ ΑΙΜΟΥ 32

GIUSEPPE SCHIRÒ
Καθηγητοῦ τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας
εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Παδούης

Ο ΒΑΡΛΑΑΜ
ΚΑΙ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΝ
ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ ΑΙΩΝΑ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
1959

Ο ΒΑΡΛΑΑΜ
ΚΑΙ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΝ
ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ ΑΙΩΝΑ [1]

Ἡ πρόσκλησις νὰ ὁμιλήσω διὰ τὸν Βαρλαὰμ τὸν Καλαβρὸν εἰς τὴν ἱστορικὴν αὐτὴν πόλιν ἐπ᾽ εὐκαιρίᾳ τῶν πνευματικῶν ἐκδηλώσεων, αἱ ὁποῖαι ὠργανώθησαν ὑπὸ τοῦ «Ἱδρύματος Μελετῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἵμου», μὲ γέμισε σκέψεις καὶ στοχασμούς. Ἡ περίπτωσις αὐτὴ μοῦ ἔφερε εἰς τὴν μνήμην τὸ γνωστὸν γνωμικόν, κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ ἱστορία θεωρεῖ μὲν τὸ παρελθόν, ἔχει ὅμως ἀνάγκην τοῦ μέλλοντος. Ἡ ἱστορία, διὰ νὰ ἀσχοληθῇ μὲ ἕνα ἄτομον, μὲ μίαν κοινωνίαν, μὲ μίαν ἐποχή, πρέπει τὸ ἄτομον νὰ ἀποθάνῃ, ἡ κοινωνία νὰ ἐξαλειφθῇ καὶ ἡ ἐποχὴ νὰ δύσῃ. Ταυτόσημος τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀληθείας, δὲν ἀποφαίνεται ποτέ, ὅταν τὰ πάθη εἶναι ἀκόμη ζωντανὰ καὶ οἱ ὑπόδικοι παρόντες. Ἡ ἱστορία δικάζει πάντοτε ἐρήμην. Καὶ ὅταν δὲν εἶναι ἱκανοποιημένη ἀπὸ τὸν ἑαυτόν της, ἀναστέλλει τὴν ἀπόφασιν· τὴν ἀναβάλλει πάντοτε διὰ τὸ μέλλον, ὅταν οὐδεμίαν πλέον συνείδησιν δύναται νὰ ταράξῃ.

Πρὸ πέντε περίπου αἰώνων ἐδῶ, εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, τὸ ὄνομα τοῦ Βαρλαὰμ ἦτο γνωστὸν ἀπ᾽ ὅλους, οὐδεὶς ὅμως ᾐσθάνθη τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἀνέλθῃ ἐπὶ βήματος ἢ ἄμβωνος, διὰ νὰ ἀναφερθῇ ἁπλῶς, ἔστω καὶ ἄνευ ἐπαίνων ἢ ἐπικρίσεων, εἰς τὸ ἔργον του ὡς φιλοσόφου ἢ διανοουμένου. Διότι ὁ Βαρλαὰμ ὑπῆρξεν ὁ ἀντίπαλος τοῦ μεγάλου Θεσσαλονικέως ἀρχιεπισκόπου ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ, ἔκαμεν ἐχθρούς του ὅλους τοὺς μοναχοὺς τοῦ Ἁγίου Ὄρους, προσέκρουσεν εἰς τὴν εὐθιξίαν πολλῶν παραγόντων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὑπῆρξεν ἕνας ἀπὸ τοὺς παράγοντας τῆς πνευματικῆς διασπάσεως τῶν σοφῶν τῆς ἐποχῆς. Οἱ μελετηταὶ μόλις σήμερον ἀρχίζουν νὰ ἀσχολοῦνται μὲ αὐτόν. Μὲ ἐλευθερωμένην τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὰ πάθη τῆς ἐποχῆς, ἐξετάζουν τὸ ἔργον του, τὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα τὸν ὡδήγησαν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, καθὼς καὶ τὰ αἴτια τῆς ἐπιστροφῆς του εἰς τὴν Καλαβρίαν. Ἡ ἱστορία λοιπὸν ἐνδιαφέρθηκε γι᾽ αὐ-

---

[1] Διάλεξις, δοθεῖσα εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν τὴν 28ην Νοεμβρίου 1958 ὡς πρώτη εἰς τὴν σειρὰν τῶν διαλέξεων τοῦ Ἱδρύματος Μελετῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἵμου (Ι.Μ.Χ.Α.) περὶ τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα.

τὸν μετὰ ἀπὸ πεντακόσια χρόνια· ἡ τελική της κρίσις ὅμως βρίσκεται ἀκόμη μακρυά. Ἑπομένως εἶναι καὶ καθῆκον κάθε μελετητοῦ, ὁ ὁποῖος θέλει νὰ ἀκολουθήσῃ τοὺς κανόνας τῆς ὀρθῆς κριτικῆς, νὰ μὴ προπορεύεται.

Ὁ ἔχων τὴν τιμὴν νὰ Σᾶς ὁμιλῇ διὰ τὸ ἔργον τοῦ Βαρλαὰμ ἀφιέρωσε τὰς μελέτας του εἰς τὰς ἤδη δημοσιευθείσας ἐπιστολάς,[1] εἰς τὴν πραγματείαν περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος,[2] δηλαδὴ εἰς τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον ὁ Βαρλαὰμ ἔγραψεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐδῶ, εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, προτοῦ ἀρχίσουν αἱ πολεμικαὶ γύρω ἀπὸ τὴν ἔριδα τῶν Ἡσυχαστῶν. Τὸ ἔργον αὐτὸ ἀντικατοπτρίζει ἑπομένως τὰς δοξασίας του καὶ τὴν φιλοσοφικὴν καὶ θεολογικήν του συγκρότησιν. Δὲν θὰ ὁμιλήσωμεν λοιπὸν περὶ τῆς ἔριδος τῶν Ἡσυχαστῶν, ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν διότι εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸ θέμα μας καὶ ἀφ᾽ ἑτέρου διότι ἀντιλαμβανόμεθα ὅτι, ἐφ᾽ ὅσον παραμένουν ἀνέκδοτα τὰ βασικὰ ἔργα περὶ τῶν μυστικιστικῶν δοξασιῶν, θὰ εἶναι δύσκολον νὰ ὁμιλήσῃ κανεὶς περὶ αὐτῆς χωρὶς νὰ ὑποπέσῃ εἰς λάθη ἀξιολογήσεως. Κατὰ τὴν γνώμην μας τὸ πρόβλημα τῆς ἔριδος τῶν Ἡσυχαστῶν, ὡς ἔχει ἐκτεθῆ καὶ διατυπωθῆ ἀπὸ τὸν ὑπερασπιστήν των Γρηγόριον Παλαμᾶν, εἶναι γνωστὸν μόνον ἐπιφανειακῶς. Τὸ δογματικὸν μέρος εἰς τὴν ἰδιαιτέραν καὶ βαθυτέραν του ἔννοιαν χρειάζεται ἀκόμη νὰ διερευνηθῇ καὶ ἀξιολογηθῇ δεόντως.[3]

Ἡ διδασκαλία τοῦ Βαρλαὰμ προεκάλεσε μίαν κίνησιν εἰς τὴν Σχολὴν τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ ὁποία εἵλκυσε τὴν προσοχὴν τῶν πλέον ἐπιφανῶν σοφῶν τῆς ἐποχῆς. Προτοῦ ὅμως ὁμιλήσωμεν περὶ τῶν δοξασιῶν, θὰ πρέπει ν᾽ ἀσχοληθῶμεν ὀλίγον μὲ τὴν προσωπικότητά του. Ὁ Βαρλαὰμ ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος ἀντιπρόσωπος τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ἀναμφιβόλως ὁ πλέον ἀξιόλογος τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως εἰς τὴν Καλαβρίαν, ἡ

---

[1] *Barlaam Calabro,* Epistole greche. I primordi episodici e dottrinari delle lotte esicaste. Studio introduttivo e testi a cura di *G. Schirò.* Istituto siciliano di studi bizantini e neogreci. Testi e monumenti pubblicati da Bruno Lavagnini. Palermo, 1954, pp. XI, 360. (Ἐν συνεχείᾳ θὰ ἀναφέρωμεν τὴν ἀνωτέρω ἐργασίαν ὑπὸ τὸ γράμμα *B*).

[2] Τοῦ ἔργου αὐτοῦ ὑπάρχουν δύο ἐκδόσεις ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ συγγραφέως. Ἡ πρώτη ἀποτελεῖται ἐκ 18 κεφαλαίων, ἐκτὸς τῶν 3 περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πάπα, τὰ ὁποῖα παρέδιδε εἰς τοὺς Λεγάτους κατὰ τὰς συναντήσεις των. Ἡ δευτέρα, ἐκδοθεῖσα εὐθὺς ἀμέσως, περιορίζεται εἰς 9 κεφάλαια (P G. 151, 1249 - 1254) καὶ εὑρίσκεται εἰς τὸν Βατικανὸν κώδικα 1110, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὰς διορθώσεις φαίνεται ὅτι εἶναι αὐτόγραφον (βλ. *C. Giannelli,* Un progetto di Barlaam per l' unione delle chiese. Miscellanea Giovanni Mercati. III. Città del Vaticano (1946) 181 - 184). Τὰ πρῶτα 6 κεφάλαια (φφ. 6 - 66) καὶ τὸ ἔνατον (φφ. 76 - 78ᵛ) ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τὸ ἕβδομον καὶ τὸ ὄγδοον (φφ. 66 - 76) πραγματεύονται περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πάπα (βλ. ἐπίσης P.G. 151, 1249 - 1254).

[3] Ἡ θεωρία τοῦ ἡσυχασμοῦ διετυπώθη ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ εἰς τὰς «τρεῖς Τριάδες», αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀκόμη ἀνέκδοτοι (P. G. 159, 835).

ὁποία ἐξηκολούθησε νὰ εὑρίσκεται εἰς ἄνθησιν τρεῖς ἀκόμη αἰῶνας μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Βυζαντινῶν ἀπὸ τὴν νότιον Ἰταλίαν.[1] Γεννηθεὶς εἰς Σεμινάρα περὶ τὸ 1290 ἔλαβε τὸ σχῆμα τοῦ μοναχοῦ εἰς τὴν μονὴν τοῦ ἁγίου Φιλαρέτου καὶ κατόπιν μετέβη εἰς τὴν πλησίον μονὴν τοῦ ἁγίου Ἠλία τοῦ Καπεσσίνου. Δὲν γνωρίζομεν τίποτε τὸ ἰδιαίτερον διὰ τὴν νεότητά του, τὰς μελέτας του καὶ τὴν δρᾶσιν του.[2] Τὰ πολλὰ σχολικὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα ἀσφαλῶς δὲν συνέγραψε κατὰ τὴν παραμονήν του εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, δηλαδὴ τὰ βιβλία περὶ λογιστικῆς,[3] γεωμετρίας, ἀστρονομίας καὶ μουσικῆς, ποὺ ἀποτελοῦν τὸ κλασσικὸ «σύνταγμα τῶν τεσσάρων μαθημάτων», ἀποδεικνύουν τὴν διδακτικὴν δρᾶσιν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀναπτύξει εἰς τὰ σχολεῖα τῶν ἑλληνο-ἰταλικῶν κοινοτήτων. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἀποτελεῖ παρὰ τὸ πρῶτον στάδιον τῆς διδασκαλίας του. Ἡ φιλοσοφία εἶναι τὸ θέμα, μὲ τὸ ὁποῖον ἐκδηλώνεται ἀμέσως ἡ δρᾶσις τοῦ Βαρλαὰμ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ μαθημάτων καὶ συγγραμμάτων, φιλοσοφία ὑπὸ τὴν εὐρυτέραν της ἔννοιαν, ἡ ὁποία περιελάμβανε «*ἅπασαν γνῶσιν τῆς τε θύραθεν*[4] *καὶ τῆς καθ' ἡμᾶς φιλοσοφίας*».

Ὁ Βαρλαὰμ δὲν θὰ μποροῦσε νὰ κάμῃ ἔναρξιν τῆς διδασκαλίας του περὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ θεολογίας μὲ τόσην ἐπιτυχίαν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ὅπου οἱ νέοι ἦσαν συνειθισμένοι νὰ ἀκούουν, ὅπως λέγει ὁ Νικόλαος Καβάσιλας εἰς τὸ ἐγκώμιον τοῦ ἁγίου Δημητρίου, «*ῥήτοράς τε ἀγαθοὺς ἢ τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους ἑταίρους*»,[5] ἐὰν δὲν εἶχεν ἀναπτύξει προηγουμένως καὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὴν ἰδίαν διδασκαλίαν εἰς τὴν Ἰταλίαν.

[1] Βλ. *G. Schirò*, εἰς δημοσιευθησόμενον ἄρθρον «Ἡ βυζαντινὴ λογοτεχνία τῆς Σικελίας καὶ τῆς κάτω Ἰταλίας».

[2] *G. Mandalari*, Fra Barlaamo Calabrese maestro del Petrarca, Roma, 1888. *F. Lo Parco*, Petrarca e Barlaam. Reggio Calabria, 1905. Τοῦ αὐτοῦ, Gli ultimi oscuri anni di Barlaam e la verità storica sullo studio del greco di F. Petrarca. Napoli, 1910. *M. Jugie*, Barlaam. Dictionnaire d' Histoire et de Géographie ecclésiastique, VI, col. 817 κέ.

[3] Τὰ ἐπιστημονικὰ ἔργα εἶχαν εἰς τὴν Δύσιν καλυτέραν μοῖραν ἀπὸ τὰ δογματικά. «Ἡ Λογιστική» ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον εἰς τὸ Στράσμπουργ τὸ 1572 καὶ ἔπειτα τὸ 1600 μὲ τίτλον· «Βαρλαάμου τοῦ μοναχοῦ Λογιστικὴ βιβλίοις ἓξ ὡς εὐφυέστατα περιειλημμένη, νῦν πρῶτον ἐκδοθεῖσα πρὸς Ἰοάννου τοῦ Χαμβήρου Ἄγγλου. Parisiis M.VI.C.». Ἡ «ἀριθμητικὴ ἀπόδειξις τῶν γραμμικῶς ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν στοιχείων ἀποδειχθέντων» ἐδημοσιεύθη εἰς τὸν τόμον «Commentarius arithmeticus secundi libri Euclidis, Leipzig, 1888». Μένουν ἀκόμη ἀνέκδοτα τὰ ἔργα ἀστρονομίας καὶ μουσικῆς.

[4] Τὸ μεγαλύτερον καὶ σημαντικώτερον ἔργον τῆς «θύραθεν φιλοσοφίας» εἶναι τὸ ἀκόμη ἀνέκδοτον «Βαρλαὰμ μοναχοῦ λύσεις εἰς τὰς ἐπενεχθείσας αὐτῷ ἀπορίας παρὰ τοῦ σοφωτάτου Γρηγορίου τοῦ Λαπίθου» Βατ. κωδ. 1110, φφ. 80-94v.

[5] Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἔνδοξον τοῦ Χριστοῦ μεγαλομάρτυρα καὶ θαυματουργὸν καὶ μυροβλύτην Δημήτριον. Παρ. κωδ. 1213, φ. 47. βλ. *O Tafrali*, Thèssalonique au quatorzième siècle. Paris (1913) 150.

Δι᾽ αὐτὸν τὸν λόγον φρονοῦμεν ὅτι ὁ Βαρλαὰμ θὰ πρέπῃ νὰ εἶχεν ἤδη ἀναδειχθῆ εἰς κάποιο μεγάλο πνευματικὸ κέντρο, πιθανῶς εἰς τὴν Νεάπολιν, ἀπὸ ὅπου καὶ θὰ ἔλαβε πρότασιν ἢ πρόσκλησιν νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ Κωνσταντινούπολιν.[1] Τὴν εὔλογον αὐτὴν ὑπόθεσιν ἐνισχύει ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀναφέρει ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς εἰς τὸν «Φλωρέντιον».[2] Κατὰ τὸν «Φλωρέντιον», σατυρικὸν διάλογον εἰς ἰαμβικοὺς στίχους ἐναντίον τοῦ Καλαβροῦ μοναχοῦ, ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς εἶχε κατατροπώσει τὸν Βαρλαὰμ εἰς μίαν ἀκαδημαϊκὴν λογομαχίαν, ἡ ὁποία πιθανῶς ἔλαβεν χώραν εἰς τὴν Κωσταντινούπολιν τὸ 1331.

Ὁ Βαρλαὰμ ἐδίδαξεν[3] ἀλληλοδιαδόχως εἰς Θεσσαλονίκην καὶ Κωνσταντινούπολιν, προκαλῶν εἰς ἄλλους μὲν τὸν θαυμασμόν,[4] εἰς ἄλλους δὲ τὴν ζηλοτυπίαν καὶ τὴν ἀντιπάθειαν.[5] Ἡ προσωπικότης του δημιουργεῖ εὐθὺς ἀμέσως δύο ρεύματα ἀντίθετα μεταξύ των. Ἤδη κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς παραμονῆς του εἰς τὸ βυζαντινὸν περιβάλλον εἶχεν ἀποκτήσει πολλοὺς θαυμαστάς, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸν Αὐτοκράτορα καὶ τὸν Πατριάρχην[6], μαθητὰς καὶ φίλους, ἀλλ᾽ ἐπίσης καὶ μεγάλον ἀριθμὸν ἐχθρῶν. «Ποῖος εἶναι αὐτός;» ἐρωτᾷ ὁ Γρηγορᾶς. «Μήπως εἶναι Ἕλλην ; ναὶ μὲν ὁμιλεῖ τὴν ἑλληνικήν, εἶναι ὅμως λατινικῆς καταγωγῆς· γεννήθηκε εἰς τὴν Καλαβρίαν, ἡ μόρφωσίς του ὅμως δὲν εἶναι καλαβρική»· *«γένος μὲν ἐκ Καλαβρίας εἶναι ἠκούομεν, ὦ λῷστε Κριτόβουλε, τὴν δὲ σοφίαν οὐκ ἐκ Καλαβρίας»*[7], διότι τὰς γνώσεις του τὰς ἀπέκτησε εἰς τὴν περιοχὴν ἐκείνην τῆς Ἰταλίας, ποὺ εὑρίσκεται βορείως τῆς Καλαβρίας. Ἡ μόρφωσίς του περιορίζεται εἰς τὴν λογικὴν καὶ τὴν φυσικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους, τὸν ὁποῖον πολὺ ἐμελέτων οἱ Λατῖνοι καὶ οἱ Ἰταλιῶται ὄχι ὅμως ἐκ τοῦ πρωτοτύπου, ἀλλὰ μεταφρασμένον εἰς τὴν ἰδικήν των πτωχὴν γλῶσσαν· γι᾽ αὐτὸ ὁ Ξενοφάνης (Βαρλαάμ), ἐκ φύσεως εὐγενής, πῆγε εἰς... Ἀθήνας (δηλαδὴ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ἢ ἴσως καὶ τὸ Βυζάντιον) ἀκριβῶς διὰ νὰ μάθῃ τὴν ἑλληνικήν, διὰ νὰ συγκαλύψῃ τὴν λατινικήν του κατάρτισιν καὶ γιὰ νὰ ἀφομοιωθῇ περισσότερον μὲ τὸ ἑλ-

---

[1] B, 22 - 27.

[2] Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ *A. Jahn*, Jahns Jahrb. Arch. für Philologie und Pädagogik, Supplementb. X (1844) 485 - 536, XI (1845) 387 - 392. Μερικὰ ἀποσπάσματα εἰς P. G. 149, 643 ἐπ.

[3] *N. Γρηγορᾶ*, P. G. 148, 1185.

[4] «Ὃς εὐθὺς ἐπιστάς, πολὺς ἦν ἐξυμνῶν τὴν λογικὴν Ἀριστοτέλους φιλοσοφίας» Παρ. κωδ. 1238, φ. 283 ; βλ. *Tafrali*, 177.

[5] Ὁ Ἰωάννης ὁ Καντακουζηνὸς πίπτει εἰς ἀντιφάσεις καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα Χριστοδούλου μοναχοῦ γράφει : «ὀργάνου μὲν καί τινων ἑτέρων ἀριστοτελικῶν ὑπῆρχε γεγυμνασμένος, τῶν δὲ λοιπῶν μαθημάτων οὐδ᾽ ἄκροις δακτύλοις, ὅ φασι, γεγευμένος» P. G. 154, 695 A.

[6] *N. Γρηγορᾶ*, P. G. 148, 1181 B.

[7] Ἀπὸ τὸν «Φλωρέντιον» P. G. 149, 644 C.

ληνικὸν περιβάλλον, σταματᾷ εἰς τὴν Καλιδονίαν, (μὲ αὐτὸ τὸ ὄνομα ὁ Γρηγορᾶς ὑπαινίσσεται ἴσως τὴν Ἄρταν), μεταμφιέζεται, ἀλλάζει γλῶσσαν, ἀλλάζει ἐνδυμασίαν καὶ πώγωνα καὶ στολὴν καὶ σχῆμα καὶ ἦθος.[1]

Ἔτσι τὸν παρουσιάζει ὁ Γρηγορᾶς καὶ ἂς ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν δὲν ὑπῆρχε διαφορὰ ἀντιλήψεων· ὑπῆρχε μόνον προσωπικὴ ἀντιπάθεια. Ὁ Γρηγορᾶς, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν πρωτεύουσαν κατεῖχεν ὑψηλὴν θέσιν λόγῳ τῆς μορφώσεώς του, προφανῶς δὲν ἤθελε νὰ ἔχῃ ἀντιπάλους. Ὅταν ὅμως χρειάζεται νὰ δικαιολογήσῃ τὴν εὔνοιαν τοῦ Αὐτοκράτορος πρὸς τὸν Βαρλαάμ, ὁμολογεῖ ὅτι αὐτὸς ἤξερε νὰ ὁμιλῇ καλῶς «*σεμνύνων τῇ γλώττῃ τὰ ἑαυτοῦ*».[2]

Ἐξ ἄλλου ὁ Καντακουζηνός, ὁ ὁποῖος διέκειτο καὶ αὐτὸς ἐχθρικῶς πρὸς τὸν Βαρλαάμ, ὁμολογεῖ ὅτι ὁ Καλαβρὸς ἦτο «*νοῆσαί τε ὀξὺς καὶ τὰ νοηθέντα ἐξηγήσασθαι ἱκανώτατος*».[3] Ἐὰν ὁ Βαρλαὰμ εἶχε μεγαλύτερη εὐαισθησία καὶ ὀξυδέρκεια, θὰ καταλάβαινε ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ κατατριβῇ εἰς διαμάχας, ἀλλὰ νὰ ἀρκεσθῇ εἰς τὴν ἐκτίμησιν τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ τοῦ Πατριάρχου.

Ὁ Βαρλαὰμ ὀφείλει τὴν φήμην τῶν πρώτων χρόνων εἰς τὴν σχολήν. Ἐδίδαξε εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ἀρχίζοντας τὰ μαθήματά του μὲ τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὸν ὑπομνηματισμὸν τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου.[4] Θὰ μελέτησε προφανῶς τὰ κεφάλαια «Περὶ τῶν θείων ὀνομάτων», καὶ ἴσως τὸ ἄλλο σημαντικώτατο ἔργο «Περὶ μυστικῆς θεολογίας», διότι ἀκριβῶς μὲ τὰ δύο αὐτὰ ἔργα, κυρίως δὲ μὲ τὸ πρῶτο, θὰ ἀσχοληθῇ ἰδιαιτέρως στὰ συγγράμματά του τῶν ἑπομένων ἐτῶν.

Ὁ Βαρλαὰμ προεκάλεσε τὸν θαυμασμὸν τῶν σοφῶν διὰ τὴν γλῶσσαν του καὶ τὴν διαλεκτικήν του. Δὲν γνωρίζομεν πῶς μιλοῦσε τὴν δημοτικήν, ἀλλὰ εἶναι βέβαιον ὅτι τὴν κλασσικὴν γλῶσσαν ἤξερε νὰ τὴν γράφῃ καλλίτερα ἀπὸ κάθε ἄλλον συγγραφέα. Ὁ πεζός του λόγος στερεῖται λαϊκῶν ἐπιδράσεων καὶ τὸ ὕφος του φθάνει σὲ μιὰ γλαφυρότητα καὶ ἁπλότητα σχεδὸν πλατωνική. Ἀπὸ τὴν ἄποψιν αὐτὴν ὁ Βαρλαὰμ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ πρῶτος οὑμανιστής.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν γλῶσσαν, πλησιάζει πολὺ ἕναν συμπατριώτη του, ὁ ὁποῖος πρὸ δύο αἰώνων εἶχε διακριθῇ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὸν Ἰωάννην τὸν Ἰταλόν.[5] Καὶ οἱ δύο αὐτοὶ συγγραφεῖς, ὅπως ἀποδεικνύει ἡ ἐξέτασις τοῦ γραπτοῦ των λόγου, φαίνεται ὅτι ἐνεπνεύσθησαν ἀπ' εὐθείας

---

[1] P. G. 149, 645 A.

[2] Ρωμ. ἱστ. P. G. 148, 761 A.

[3] Ἱστ. P. G. 153, 661 C.

[4] *Ν. Γρηγορᾶ*, Ἱστ. Ρωμ. P.G. 148, 1185 A.

[5] Joannes Italos quaestiones quodlibetales (Ἀπορίαι καὶ λύσεις). Editio princeps von *Perikles Ioannou*. Ettal, 1956.

ἀπὸ τὰ πλέον διάσημα κλασσικὰ πρότυπα. Αὐτοί, οἱ ὁποῖοι ὡς οἰκείαν γλῶσσαν εἶχον τὴν Ρωμανοκαλαβρικήν, δὲν ἔφθαναν εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν ἢ κλασσικὴν γλῶσσαν μέσῳ τῆς δημοτικῆς, ἡ ὁποία, ὡς ἄμεσος διαδοχικὴ φάσις τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς, παρεῖχεν εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς στοιχεῖα μεταγενέστερα ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Οἱ διάφορες αὐτὲς ἀποχρώσεις συναντῶνται ἀντιθέτως εἰς τὰ ἔργα τοῦ κλασσικιστοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ, τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ καὶ τῶν καλυτέρων συγγραφέων τῆς ἐποχῆς. Ἄλλωστε οἱ ἀποχρώσεις αὐτὲς ἀποτελοῦν τὸ τεκμήριον μιᾶς γλωσσικῆς συνειδήσεως περισσότερον ζωντανῆς. Τουναντίον οἱ Ἕλληνες τῆς Ἰταλίας ἔχουν ἕνα καθωρισμένον γλωσσικὸν πρότυπον χωρὶς καμμίαν ἐπίδρασιν τῆς δημοτικῆς. Μεταχειρίζονται τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν προσηρμοσμένην στὶς ἀπαιτήσεις τῆς χριστιανικῆς θρησκείας εἰς ὅ,τι ἀφορᾶ τὶς πιὸ ὑψηλὲς ἐκδηλώσεις τοῦ πνεύματος. Εἶναι ἡ ἰδία ἡ γλῶσσα τῶν πατέρων τοῦ τετάρτου καὶ πέμπτου αἰῶνος· ἡ γλῶσσα τῶν μαθητῶν τοῦ Λιβανίου. Αὐτὴ ἡ γλῶσσα εἶναι ἡ πρώτη αἰτία τῆς ἐπιβολῆς τοῦ Βαρλαάμ. Τὴν ἄλλην αἰτίαν πρέπει νὰ τὴν ἀναζητήσῃ κανεὶς ὄχι εἰς τὴν μορφήν, ἀλλὰ εἰς τὴν οὐσίαν.

Ὁ Καλαβρὸς μοναχός, ὅπως ἀναφέρει ὁ Καντακουζηνός, καὶ ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὶς ἐπιστολὲς καὶ ἀπὸ τὴν πραγματείαν του περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, σχολιάζει τὸν Ἀρεοπαγίτην ἀναπτύσσοντας τὴν κατὰ παράδοσιν ἑρμηνείαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὰς σχέσεις μὲ τὸν Πλάτωνα και τοὺς Νεοπλατωνικούς. Ἀλλὰ μὲ αὐτὰ ὁ Βαρλαὰμ δὲν ἔλεγε τίποτε τὸ νεώτερον εἰς τοὺς Ἕλληνας σοφούς, ἐὰν ληφθῇ ὑπ᾽ ὄψιν ὅτι λίγα χρόνια πρωτύτερα ὁ Γεώργιος Παχυμέρης εἶχε γράψει[1] παρακινούμενος ἀπὸ τὸν κυρὸν Ἀθανάσιον, πατριάρχην Ἀλεξανδρείας, μιὰ περίφημη παράφρασι τῶν ἔργων τοῦ Ἀεροπαγίτου. Ὁ νεωτερισμὸς λοιπὸν τοῦ Βαρλαὰμ συνίσταται εἰς τὴν κριτικὴν ποὺ ἤσκησε, βασιζόμενος εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ἀρεοπαγίτου, κατὰ τοῦ δυτικοῦ ὀρθολογισμοῦ καὶ τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκυινάτη, ἡ ὁποία παρουσιαζόταν ἀσυμβίβαστος μὲ τὴν νεοπλατωνικὴν φιλοσοφίαν τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου. Εἰς αὐτὴν τὴν σύγκρισιν εὑρίσκει τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐκθέσῃ τὴν θεωρίαν του περὶ τῶν δύο μεγαλυτέρων Ἑλλήνων φιλοσόφων καὶ τὴν ἑρμηνείαν ποὺ τοὺς ἔδωσαν οἱ Ἕλληνες πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ οἱ παλαιοὶ Λατῖνοι σοφοί, καθὼς καὶ τὸ σύστημα τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκυινάτη. Προσθέτει ἀκόμη τὰ νέα πορίσματα τοῦ Ντοὺνς Σκώτου, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀποθάνει εἴκοσι πέντε χρόνια πρωτύτερα, ὡς καὶ τὰ τῆς κινήσεως τῆς στρεφομένης ἐναντίον τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκυινάτη. Ἔτσι ὁ Βαρλαὰμ στάθηκε ὁ φορεὺς τῆς νέας δυτικῆς φιλοσο-

---

[1] Georgii Pachymerae in opera s. Dionysii Areopagitae ad Cyrum Athanasium, Patriarcham Alexandrinum Constantinopoli commorantem P. G. 3.

φίας εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ αὐτοῦ ἔγκειται ἡ μεγάλη σημασία τῶν μαθημάτων του. Ἂς σημειωθῇ ὅτι οἱ δύο κόσμοι, ὁ βυζαντινὸς καὶ ὁ δυτικός, ἦσαν χωρισμένοι ὄχι μόνον πολιτικῶς καὶ θρησκευτικῶς, ἀλλὰ κυρίως πνευματικῶς. Ἡ αἰτία δὲ τῆς διαιρέσεως αὐτῆς ἦταν ἡ ἀμοιβαία ἄγνοια τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν: «Graecum est non legitur» ἐλέγετο κατὰ τὸν μεσαίωνα εἰς τὴν Δύσιν, ἐνῷ ἐξ ἄλλου ἡ ὑπεροψία τῆς σοφῆς παραδόσεως ὠθοῦσε τοὺς Βυζαντινοὺς νὰ ἀγνοοῦν τοὺς Λατίνους.

Ἀπὸ τὰ μαθήματα τοῦ Βαρλαὰμ οἱ ἀκροαταὶ ἀντιλαμβάνονται ὅτι ἡ Δύσις εἶχε καὶ αὐτὴ προοδεύσει, ὅτι εἶχε μιὰ πολὺ προηγμένη φιλοσοφικὴ σκέψι καὶ ὅτι ἀκόμη αὐτὴ αὕτη ἡ κατὰ παράδοσιν βυζαντινὴ διδασκαλία ἔπρεπε ν᾿ ἀναθεωρηθῇ ὑπὸ τὸ φῶς τῶν συγχρόνων φιλοσοφικῶν κατευθύνσεων καὶ ἐν σχέσει μὲ αὐτάς. Ὁ Βαρλαὰμ μὲ τὴν διδασκαλίαν του πραγματοποιεῖ ἀκριβῶς αὐτὴν τὴν ἀναθεώρησιν. Δὲν ἀλλάζει τὰ δογματικὰ συμπεράσματα, ἀντιθέτως τὰ ἐνισχύει μὲ τὴν νέαν δυτικὴν φιλοσοφίαν. Σήμερα, μετὰ ἀπὸ πέντε αἰῶνας, πρέπει νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὅτι προσέφερε σημαντικὰς ὑπηρεσίας εἰς τὴν βυζαντινὴν φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν. Ἄμεση συνέπεια τῆς φήμης ποὺ ἀπέκτησε ἦταν καὶ ἡ πρόσκλησίς του εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ φθινόπωρον τοῦ χίλια τριακόσια τριάντα τρία.

Ὡς ἀπεσταλμένοι τοῦ Πάπα Ἰωάννου τοῦ εἰκοστοῦ δευτέρου εὑρίσκοντο εἰς τὴν Βασιλεύουσα ὁ Φραγκίσκος ντὰ Καμερίνο καὶ ὁ Ριχάρδος ἀρχιεπίσκοπος Χερσῶνος.[1] Σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς των ἦτο νὰ ἐξαλείψουν τὰ ἐμπόδια καὶ τὰς παλαιὰς ἀντιθέσεις μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ ἐπακολουθήσουν πλέον συγκεκριμένες συνεννοήσεις διὰ τὴν προσέγγισιν καὶ τὴν ἕνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν.

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ ἦταν ἐκείνη ποὺ ἀνέλαβε τὶς διαπραγματεύσεις κατὰ τὴν πρώτην φάσιν, ἀκριβῶς ἐπειδὴ πρὶν ἀπὸ ὅ,τιδήποτε ἄλλο προεῖχεν ἡ συμφωνία ἐπὶ τοῦ δογματικοῦ θέματος. Ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς μᾶς κάνει γνωστὸν ὅτι ἐπὶ τοῦ θέματος τὸν συνεβουλεύθη ὁ πατριάρχης Καλέκας καὶ εἰς τὴν «Ἱστορίαν» του ἀναφέρει τὸν λόγον, τὸν ὁποῖον ἐξεφώνησε ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἐνώπιον τοῦ Πατριάρχου καὶ τῶν παρόντων ἀρχιεπισκόπων.[2]

Ἡ γνώμη τοῦ Γρηγορᾶ ἦτο ὅτι μὲ τοὺς Λατίνους ἦτο περιττὸν νὰ ἔλθῃ κανεὶς εἰς διαπραγματεύσεις, διότι ἁρμόδιοι διὰ νὰ λύσουν τὰ δογματικὰ ζητήματα ἦσαν μόνον αἱ Σύνοδοι.[3] Δὲν γνωρίζομεν ἂν ὁ πατριάρχης Καλέκας συνεκάλεσε καὶ ἄλλους σοφοὺς τῆς ἐποχῆς, παραδείγματος χάριν τὸν

[1] *Jugie*, Barlaam, DHGE, VI, 819.

[2] «Διὸ παρακαλεῖν ἔγνωκε ἐς τὴν τοιαύτην παράταξιν καὶ ἡμᾶς, τοὺς ὡπλισμένην μὲν ἔχοντας γλῶτταν ἐκ τῆς τοῦ λόγου παρασκευῆς, ἔξω δὲ τοῦ ἱεροῦ καταλόγου τυγχάνοντας». P. G. 148, 704 A.

[3] P. G. 148, 705.

Παλαμᾶ. Γεγονὸς ὅμως εἶναι ὅτι ἀνετέθη εἰς τὸν Βαρλαὰμ ἡ ἐντολὴ νὰ ἀντιπροσωπεύσῃ τὸ δόγμα τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησίας στοὺς Λατίνους. Ὁ Γρηγορᾶς ἀποφεύγει ν' ἀναφέρῃ ὅτι τόση τιμὴ ἐπεφυλάχθη στὸν «Ξενοφάνη» τοῦ ἔργου του «Φλωρέντιος».

Ὅπως καὶ ὁ Γρηγορᾶς, ὁ Βαρλαὰμ ἐξέθεσε καὶ στὸν Πατριάρχην καὶ στοὺς ἐπισκόπους τῆς Συνόδου, κληθέντας ἐπὶ τούτῳ, τὰς ἀπόψεις του. Ἐξετάζοντας ἐκ τῶν ὑστέρων τὰ πράγματα εἶναι δυνατὸν νὰ διαπιστώσουμε ὅτι ὁ Βαρλαὰμ ἐπέμεινε κυρίως εἰς τὴν ἀνάγκην ὅπως διεξαχθοῦν αἱ διαπραγματεύσεις εἰς μίαν ἀτμόσφαιραν εὐγενείας καὶ κατανοήσεως ἀνεξαρτήτως τῶν ἀποτελεσμάτων.[1] Κυρίως ὅμως θὰ ὑπογράμμισε ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ δὲν θὰ ἔπρεπε ν' ἀποφύγουν νὰ συζητήσουν τὰ ἐπιχειρήματα τῶν Λατίνων. Διότι, ἐὰν συνέβαινε κάτι τέτοιο, ἐκτὸς τοῦ ὅτι θὰ παρεμπόδιζε τὰς διαπραγματεύσεις, θὰ ἐφαίνετο καὶ ὡς σιωπηλὴ ὁμολογία διαλεκτικῆς ἀνικανότητος καὶ δογματικῆς ἀβεβαιότητος. Ἐκτὸς τούτου καμμία συζήτησις δὲν θὰ ἦτο δυνατή, ἐὰν δὲν ἄρχιζαν τοὐλάχιστον ἀπὸ μία βάσι, ποὺ νὰ τὴν συμμερίζωνται καὶ τὰ δύο μέρη. Τὸ λέει καὶ ὁ ἴδιος εἰς τὴν πρώτην ἐπιστολήν, ποὺ ἀπευθύνει εἰς τὸν Γρηγόριον Παλαμᾶν. «—(Β, σελ. 230) *Ἐπεὶ οὖν αὐτὸς ἐν ἐκείνῃ τῇ πραγματείᾳ οὐ πρὸς Γραικοὺς ἀποτείνομαι... ἀλλὰ πρὸς τοὺς ἀντιλογικωτάτους Λατίνους ποιοῦμαι τοὺς λόγους, εἰς ἀνάγκην περιέστην ταῦτα ὑποθέσθαι ἐν ἀρχῇ τῆς σκέψεως καὶ ταῦτα προτείνειν, ἅπερ οἶδα αὐτοῖς ὄντα ὁμολογούμενα*». Αὐτὴν τὴν τακτικὴν ὑπέδειξεν ὁ Βαρλαὰμ εἰς τὴν συνέλευσιν καί, ἂν ἔγινεν δεκτή, ὅπως καὶ ἔγινε, σημαίνει ὅτι τὴν ἐνέκρινε ἡ Σύνοδος.

Ὁ Γρηγορᾶς, ὑπερηφανευόμενος ὅτι ἐκλήθη νὰ ἐκφράσῃ τὴν γνώμην του ἐπὶ τῶν πιθανῶν διαπραγματεύσεων μὲ τοὺς Λατίνους, δικαιολογεῖ τὴν πρόσκλησιν αὐτὴν ἰσχυριζόμενος ὅτι ὁ Πατριάρχης δὲν εἶχεν εὔκολον τὸν λόγον καὶ ὅτι οἱ ἐπίσκοποι δὲν εὑρίσκοντο εἰς τὸ ὕψος τῆς περιστάσεως.[2] Ἀπὸ αὐτὸ πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ Βαρλαὰμ ἐξελέγη ὡς ἀξιώτερος ὅλων; Προσωπικῶς δὲν πιστεύομεν εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ «optimus ex bonis», ἀλλὰ σὲ ὡρισμένα προσόντα, ποὺ ὁ Καλαβρὸς ἐκτὸς ἀπὸ τὴν μόρφωσι παρουσίαζεν ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἄλλους σοφούς. Ὁ Βαρλαὰμ ἐγνώριζεν ἐκτὸς

---

[1] Λέγει ὁ Βαρλαὰμ εἰς τὸν πρῶτον λόγον: Βατ. κωδ. 1110, φ. 5_v, γρ. 16. «Ἐπεὶ δὲ τοιούτου μὲν τυχεῖν κριτοῦ (ἐκ θεοῦ ἀφιγμένου) τῶν ἐφ' ἡμῖν οὐκ ἔστι, δεῖ δὲ αὐτοὺς πρὸς ἀλλήλους λέγοντας, ἀλλήλοις χρῆσθαι κριταῖς, ἀναγκαῖον οἶμαι πάντας ὑπολαμβάνειν πᾶσαν πρῶτον φιλονεικίαν καὶ τῆς διαθέσεως τοὺς λόγους εὖ ἀκροᾶσθαι ἀλλήλων».

[2] P. G. 148, 704 A Ὁ «πατριάρχης οὔτε γλῶσσαν ἔχων ἠκονημένην ἐκ τῆς τῶν λόγων ἀσκήσεως καὶ ἅμα τοὺς πλείστους τῶν περὶ αὐτὸν ἐπισκόπων ἀμαθίᾳ συζῶντας πλείστῃ κατανοῶν, ὑπεστέλλετο μέν, οὐκ εἶχε δ' ὅπως ἀναχαιτίσῃ τοῦ δήμου τὸν θόρυβον».

ἀπὸ τὴν λατινικὴν καὶ τὴν κοινὴν ἰταλικὴν καὶ μποροῦσε νὰ ἐκφρασθῇ τόσον εἰς τὴν μίαν ὅσον καὶ εἰς τὴν ἄλλην διάλεκτον. Ἐκτὸς δὲ ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν ἐγνώριζε καὶ τὸ λατινικὸν δόγμα. Βαθὺς γνώστης τῶν θεωριῶν τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκυινάτη καὶ τῆς διαλεκτικῆς, ἤξερε νὰ ὑπερασπισθῇ τὸ ἑλληνικὸν δόγμα. Ἄς προστεθῇ ἀκόμη ὅτι ἡ ἐκλογὴ ἑνὸς βυζαντινοῦ τῆς Δύσεως ἐκ μέρους τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου ὡς ἀντιπροσώπου τοῦ Βυζαντίου ἦτο πρᾶξις διπλωματικῶς ἐπιτυχής.

Αἱ διαπραγματεύσεις ἢ καλύτερα αἱ δογματικαὶ συζητήσεις μεταξὺ τῶν δύο μερῶν ἐλάμβανον χώραν γραπτῶς[1] διὰ τῆς ἀνταλλαγῆς ὑπομνημάτων καὶ προφορικῶς.[2] Τὸ σύστημα αὐτὸ ἀφαιροῦσε πολλὰς εὐθύνας ἀπὸ τὸν Βυζαντινὸν ἀντιπρόσωπον, ὁ ὁποῖος προτοῦ ἀκόμη παραδώσει τὸ ὑπόμνημά του εἰς τοὺς Λατίνους, τὸ ὑπέβαλλε πιθανῶς εἰς τὴν κρίσιν τοῦ Πατριάρχου. Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Πάπα τὰ διάφορα θέματα, τὰ ὁποῖα συνεζητήθησαν, συνεκεντρώθησαν εἰς ἕναν ἑνιαῖον τόμον καὶ ἐδημοσιεύθησαν. Ἡ πολεμικὴ γύρω ἀπὸ τὸν Βαρλαὰμ ἐδημιούργησε μιὰ φιλολογία, ἡ ὁποία ἐκφράζει τὰς δογματικὰς θέσεις τῆς ἐποχῆς. Ἐδῶ ὅμως θὰ βασισθοῦμε σὲ ἀνέκδοτα κυρίως κείμενα, τὰ ὁποῖα εἶναι ὑψίστης σημασίας διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς σκέψεως τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Τὸ ἓν ἐξ αὐτῶν τῶν κειμένων εἶναι τὸ σύγγραμμα τοῦ Βαρλαὰμ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τὸ ἄλλο μία μακρὰ ἐπιστολὴ τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ πρὸς τὸν Καλαβρὸν μοναχόν.[3]

Διὰ νὰ ἀνταποκριθῶ εἰς τὴν εὔλογον ἐπιθυμία τῶν ἀκροατῶν μου, θὰ ἀναφέρω τὰς πλέον σημαντικὰς φράσεις ἢ γνώμας. Ἀναφέρω σὺν τοῖς ἄλλοις ὅτι διὰ τὸ σύγγραμμα περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐχρησιμοποίησα τὴν παράδοσιν τοῦ ἑλληνικοῦ κώδικος τοῦ Βατικανοῦ 1110, διὰ δὲ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ τὸν παρισινὸν κώδικα Κοϊσλὲν ἀριθμὸς 100.

Ὁ Βαρλαὰμ εἰς τὴν διαμάχην μὲ τοὺς Λατίνους ἀνεγνώριζεν ἐξ ἀρχῆς τὴν πρακτικὴν ἀνάγκην νὰ ξεκινήσουν καὶ τὰ δύο μέρη ἀπὸ ἕνα κοινὸ

---

[1] Τὸ ὄγδοον κεφάλαιον «Περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος» παρέχει μαρτυρίας τινὰς τῆς δογματικῆς ἀλληλογραφίας μετὰ τῶν λεγάτων τοῦ Πάπα: Β. κωδ. φ. 71 «Τεθέασαι τὴν ἐπιστολήν, ἣν ἔναγχος τῷ τε Πατριάρχῃ καὶ τοῖς (71v) περὶ αὐτὸν ἱεράρχαις, περὶ ὧν διαφερόμεθα, ἐπέσταλκα. Τὴν μὲν ἐπιστολὴν τεθέαμαι τῶν δ' ἐν αὐτῇ λεγομένων τὰ μὲν οἴομαι καταληφέναι, τὰ δ' ἄπορα· ὧν σύ γε παρὼν προθυμήθητι παρασχεῖν τὰς λύσεις».

[2] Βαρλαάμ, ἔνθ' ἀνωτ. κεφ. δεύτερον, φ. 12 «Καὶ μάλιστα ὅτι καὶ αὐτοὶ ἡμῖν ἐντυχεῖν θέλετε μετὰ πάσης εὐνοίας καὶ ἱλαρότητος τοὺς ὑμετέρους ἀκούομεν λόγους καὶ οὐδένα ὑμῶν ἀποστρεφόμεθα, βουλόμενον ἡμῖν τὰ δοκοῦντα αὐτῷ διεξιέναι».

[3] Ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς προηγουμένως εἶχε γράψει καὶ πρὸς τὸν Γρηγόριον τὸν Ἀκίνδυνον, ἀκόμη φίλον του, μίαν ἐπιστολήν, ἀναφερομένην εἰς τὸ ἔργον τοῦ Βαρλαάμ. Βλ. ἀποσπάσματα εἰς Β σελ. 60-65, 74-98 (σημειώσεις).

σημεῖον καὶ κατόπιν νὰ φέρῃ εἰς ἀδιέξοδον τὰς ἀπόψεις τοῦ ἀντιπάλου. «*Χρῶμαι γὰρ αὐτῇ τῇ ὁμολογίᾳ παρακατιὼν κατὰ δι' ἀδυνάτου λεγομένην δεῖξιν, ἀπάγων τὴν ἐκείνων θέσιν εἰς τοιοῦτον τἀδύνατον· δεῖ γὰρ τὰς τῶν προσδιαλεγομένων θέσεις εἰς τοιαῦτα ἀπάγειν, ἃ καὶ αὐτοῖς ὁμολογεῖται εἶναι ἀδύνατα*» (Β. σελ. 231).

Ἐμᾶς σήμερον δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει τὸ θεολογικὸν περιεχόμενον τῆς πραγματείας, ἀλλὰ κυρίως τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου αὕτη βασίζεται.

Ὁ Βαρλαὰμ ἀποκλείει κατηγορηματικῶς τὴν μέθοδον τοῦ συλλογισμοῦ εἰς τὴν ἔρευναν περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὅπως καὶ γενικῶς εἰς κάθε θεολογικὸν μεταφυσικὸν ζήτημα.[1] Καὶ τὰ αἴτια τῆς ἀρνητικῆς αὐτῆς λογικῆς του θέσεως εἶναι διάφορα.

Πρῶτον: Ἡ ἀποδεικτικὴ μέθοδος ἐπιτυγχάνεται μόνον βάσει τῶν πρωταρχικῶν γνώσεων (φ. 47^{v}, γρ. 17-18) «*τὰ ἀποδεικτὰ πάντα ἐκ φύσει προτέρων ἀποδείκνυνται*». Αἱ ἀρχαὶ ἑκάστου ἀποδεδειγμένου πράγματος, αἱ περιεχόμεναι εἰς τοὺς ὁρισμούς, τὰς προτάσεις καὶ τὰ ἀξιώματα, προηγοῦνται φυσικὰ τῶν συμπερασμάτων· «*ταῦτα δὲ φύσει ἐστὶ πρότερα τῶν ἐξ αὐτῶν περαινομένων*» (φ. 47, γρ. 19). Ἐπειδὴ πᾶν ὅ,τι ἀναφέρεται εἰς τὸν Θεόν, εἴτε ἡ γέννησις τοῦ Υἱοῦ, εἴτε ἡ ἐκπόρευσις τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, προηγεῖται παντὸς πράγματος ἢ ὄντος, δὲν εἶναι ὀρθὸν οὔτε δυνατὸν νὰ ὑποβάλῃ τις τὰ προβλήματα, τὰ ἀφορῶντα τὸ Θεῖον, εἰς τὰς κοινὰς γνώσεις ἢ εἰς τοὺς ὁρισμούς, τοὺς προερχομένους ἀπὸ τὴν ἐμπειρίαν τῶν ἀνθρώπων· «*οὐ θέμις αὐτὰ ὕστερον φάναι τουτωνὶ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν καὶ ὑποθέσεων καὶ ὅρων, ἃ εἰς τὴν ἡμετέραν ψυχὴν ἐλήλυθεν ἐκ τῆς περὶ τὰ καθέκαστα ἐμπειρίας*». (φ. 47^{r}, γρ. 22 κ.ἑ.).

Δεύτερον: Οἱ ὁρισμοὶ καὶ τὰ ἀξιώματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα πηγάζει αὕτη ἡ ἀπόδειξις, ἀποτελοῦν τὴν αἰτίαν τοῦ ἀποδεικνυομένου, ἐνῷ οἱ ἄνθρωποι δὲν γνωρίζουν κανένα ὁρισμὸν ἢ ἀξίωμα, ποὺ νὰ δύναται νὰ εἶναι αἰτία αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον θὰ ἤθελέ τις νὰ ἀποδείξῃ περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος (φ. 47^{v}, γρ. 3 - 7)

Τρίτον: Τὸ ζητούμενον δύναται νὰ ἀποδειχθῇ μόνον, ἐὰν ἡ περιεχομένη εἰς τὴν πρότασιν ἀρχὴ εἶναι ὁμοιογενὴς μὲ τὸ ἀποδειχθὲν καὶ εἶναι κάτι τὸ οἰκουμενικὸν καὶ ἰσχῦον δι' ἄλλα ὁμοιογενῆ πράγματα. Ὁ ὅρος ὅμως αὐτὸς δὲν ἰσχύει εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτήν, διότι εἰς τὰς ἀμέσους γνώσεις μας δὲν ὑπάρχει τι τὸ ὁμοιογενὲς μὲ τὸ Θεῖον· «*Εἴ τι ἕκαστον τῶν ἀποδεικτῶν ἀνάγκη ἀποδεδεῖχθαι ἔκ τινος ἀρχῆς, ἢ καὶ ὁμογενὴς ἔσται*

---

[1] Περὶ τοῦ θέματος πραγματεύεται εἰς τὸ ε' κεφ. ὑπὸ τίτλον «Πρὸς τοὺς ἀντιλογικοὺς τῶν Λατίνων, ὅτι ἀδύνατόν ἐστιν αὐτοῖς, πρὸς Γραικοὺς διαλεγομένους, διὰ συλλογισμῶν ἀποδεῖξαι ὅτι οὐ μόνος ὁ πατὴρ ἀρχὴ καὶ πηγή ἐστι (τοῦ ἁγ. Πνεύματος)». Βατ. κωδ. 1110, 46.

αὐτῷ τῷ δεικνυμένῳ καὶ καθολικωτέρα, περιέχουσα καὶ ἄλλα πολλὰ ὁμογενῆ τῷ συμπεράσματι· τοῦτο δὲ ἐν τοῖς περὶ θεοῦ ἀμήχανόν ἐστιν εὑρεῖν» (φ. 47ᵛ, γρ. 7-12).

Τέταρτον: Αἱ ἀποδείξεις εἶναι δυναταὶ μόνον διὰ τὰ προβλήματα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα συλλαμβάνει ὁ νοῦς μας· δι' ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα δὲν κατορθώνει νὰ συλλάβῃ, εἶναι ἀδύνατον νὰ κατασκευάζωμεν ἀποδεικτικοὺς συλλογισμούς. Ὁ Θεός, εἴτε ὡς μονὰς εἴτε ὡς τριάς, εὑρίσκεται πέραν τῆς νοητικῆς ἱκανότητος τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Καὶ ἐπειδὴ τόσον ἡ γέννησις τοῦ Υἱοῦ, ὅσον καὶ ἡ ἐκπόρευσις τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ οἱαδήποτε ἄλλη ἰδιότης, ἀναφερομένη εἰς τὸν Θεόν, δὲν εἶναι ἀντιληπτὴ ἀπὸ τὸ πνεῦμά μας, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κάνωμεν συλλογισμοὺς ἀποδεικτικοὺς ἐπὶ τῆς θεότητος (φ. 47ᵛ, γρ. 2-28). Ὁ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης λέγει ἀκριβῶς εἰς τὸ «Περὶ τῶν θείων ὀνομάτων» *«οὐ τολμητέον εἰπεῖν, οὔτε μὴν ἐννοῆσαί τι περὶ τῆς ὑπερουσίου καὶ κρυφίας θεότητος παρὰ τὰ θειωδῶς ἡμῖν ἐκ τῶν ἱερῶν λογίων ἐκπεφασμένα»* (φ. 48ʳ, γρ. 10-12).

Πέμπτον: Οἱ νόμοι καὶ αἱ ἀρχαὶ τῆς γνώσεως δὲν ἰσχύουν δι' ὅλας τὰς γνώσεις· καὶ ἐπειδὴ ἡ ὁμοιογένεια μεταξὺ προτάσεων καὶ συμπερασμάτων εἶναι ἀναγκαία, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθοῦν αἱ γνώσεις τῶν ἀνθρώπων εἰς ἕνα συλλογισμόν, ἀναφερόμενον εἰς τὸ ὑπερούσιον (48ʳ, 2-19). *«Τὰ περὶ θεοῦ πάντων ἐξῄρηται καὶ οὐδενί ἐστιν ὁμογενῆ· οὐκ ἂν ἄρα ταῖς αὐταῖς ἀποδείξεσι τοῖς οὖσι τὰ ὑπερούσια ἀποδειχθείη»*.

Τὸ θεολογικὸν καὶ φιλοσοφικὸν ἔργον τοῦ Βαρλαὰμ προεκάλεσε πολλὴν ἐντύπωσιν, ὡς θὰ εἴπωμεν περαιτέρω. Μεταξὺ τῶν πρώτων, οἱ ὁποῖοι ἐναντιώθησαν ἀμέσως εἰς τὸ ἔργον του, ὑπῆρξεν ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνον δὲν ἔδειξεν ἐνθουσιασμόν, ἀλλὰ ἔλαβε τελείως ἀντίθετον θέσιν εἰς τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Βαρλαάμ. Ἂς ὑπογραμμισθῇ ὅτι ἡ πολεμικὴ κατὰ τῶν Ἡσυχαστῶν δὲν εἶχεν ἀκόμη ἀρχίσει καὶ ὅτι ἕως τότε μεταξὺ τοῦ Παλαμᾶ καὶ τοῦ Βαρλαὰμ δὲν ὑπῆρχεν ἀκόμη καμμία σχέσις. Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν ὅμως καταφαίνεται ὅτι πάντως οἱ δύο ἐγνωρίζοντο ἤδη.

Ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς ἐκθέτει τὰς ἀπόψεις του εἰς μίαν ἐπιστολήν, ἡ ὁποία ἀπευθύνεται εἰς τὸν φίλον του Ἀκίνδυνον, *«ἔτι τοῖς εὐσεβέσι φίλοις ἐναριθμούμενον»*, ποὺ εὑρίσκετο εἰς τὴν Θεσσαλονίκην.[1]

Ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς ἀποκρούει κατὰ τὸν πλέον κατηγορηματικὸν τρόπον τὴν διατύπωσιν, τὴν ὁποίαν ὁ Καλαβρὸς ἀνεγνώρισεν εἰς τοὺς Λατίνους «ἀρχὴν ἐκ τῆς ἀρχῆς», ὡς ἀντίθετον εἰς τὴν πίστιν περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ κατηγορεῖ τὸν Καλαβρὸν ὡς λατινοφρονοῦντα.[2] Ὁ Βαρλαὰμ εἰς τὴν ἀπάντησίν του ὑπερασπίζεται

[1] Παρισ. κωδ. Κοϊσλέν, 100, φ. 69ᵛ.

[2] Ἔνθ' ἀνωτ. φ. 70, γρ. 21 «Τοῦτό ἐστι τὸ τῶν Λατίνων φρόνημα καὶ ἐν τούτῳ αὐτοῖς σχεδὸν τὸ ἰσχυρόν».

ἑαυτόν, ἰσχυριζόμενος ὅτι ἡ διατύπωσις αὐτὴ ἐχρησιμοποιήθη ὡς ἀρχὴ τῆς συζητήσεως, διὰ νὰ φέρῃ εἰς ἀδιέξοδον τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ Πάπα, χωρὶς ὅμως νὰ ἀποκλείῃ τὴν συζήτησιν.[1] Τὸ νέον στοιχεῖον αὐτῆς τῆς πολεμικῆς εἶναι ἀκριβῶς ὁ φιλοσοφικὸς προσανατολισμὸς τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ, διότι, ἐνῷ ὁ Βαρλαὰμ ἀποκρούει τὸν ἀριστοτελικὸν συλλογισμόν, τὸν ὁποῖον παρεδέχοντο οἱ Λατῖνοι, ὁ Ἀθωνίτης μοναχὸς ἀντιθέτως τὸν δέχεται.

Εἰς τὴν αὐτὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Ἀκίνδυνον θέλει νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπερασπισθῇ τις τὴν ἑλληνικὴν ἄποψιν καὶ διὰ τῆς συλλογιστικῆς μεθόδου, εἰς τὴν ὁποίαν ὡς πρῶται ἀρχαὶ θὰ ἠδύναντο νὰ ληφθοῦν οἱ ὁρισμοὶ τῶν Γραφῶν καὶ αἱ γνῶμαι τῶν Πατέρων, καὶ δίδει ἕνα παράδειγμα θέτοντας ὡς πρώτην ἀρχὴν ἕνα ἀπόφθεγμα τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου (Par., φ. 73v γρ. 3 κ.ἑ.) «*Μόνη πηγὴ τῆς ὑπερουσίου θεότητος ὁ πατὴρ καὶ ἔτι πηγαία θεότης ὁ πατήρ, ὁ δὲ υἱὸς καὶ τὸ πνεῦμα τῆς θεογόνου θεότητος, οἷον ἄνθη καὶ ὑπερούσια φῶτα· τὸ ὑπερούσιον πνεῦμα φύσει ἐκρεῖ ἐκ τοῦ θεοῦ, τὸ δὲ φύσει ὂν ἐκ τοῦ θεοῦ πηγάζεσθαι ἐκ τοῦ θεοῦ, τουτέστιν ἐκ τῆς πηγαίας θεότητος, τὸ εἶναι ἔχει, πηγαία δὲ θεότης μόνος ὁ πατήρ. Εἶτα συμπερανεῖ, ὡς ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς ἐστὶ τὸ πνεῦμα*».

Ὁ συλλογισμὸς αὐτός, ποὺ τυπικῶς εἶναι ἄψογος, γιὰ τὸν Βαρλαὰμ εἶναι ἀνωφελής. Πρῶτα ἀπ᾿ ὅλα κανεὶς ἀποδεικτικὸς συλλογισμὸς δὲν ἐπιδιώκει νὰ ἀποδείξῃ μίαν πρωταρχικὴν ἀρχὴν ἢ ἕνα ἀξίωμα.[2] Πράγματι αἱ ἀποκαλύψεις, αἱ ὁποῖαι εἰς τὴν θεολογίαν ἀντιπροσωπεύουν αὐτό, ποὺ διὰ τοὺς γεωμέτρας ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸ ἀξίωμα, δὲν προέρχονται ἀπὸ τὸν συλλογισμόν, ἀλλὰ θεωροῦνται ἀκόμη θετικώτεραι ἀπὸ ὅ,τι θὰ ἦσαν ἐὰν προήρχοντο ἀπὸ μίαν ἀπόδειξιν.[3] Τὸ ὅτι ὁ Πατὴρ εἶναι ἡ μόνη πηγὴ τοῦ θείου καὶ ἑπομένως ὁ μόνος, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐκπορεύεται τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, μᾶς τὸ ἔχουν ἀποκαλύψει οἱ Πατέρες καὶ δὲν χρειάζεται ἀπόδειξιν. Κάθε ἀποδεικτικὸς συλλογισμὸς δὲν ἐπιδιώκει νὰ ἀποδείξῃ ἕνα κατηγόρημα, τὸ ὁποῖον ἐνυπάρχει ἀμέσως εἰς τὸ ὑποκείμενον.[4] Πρέπει οἰκουμενικῶς νὰ φαίνεται τοιοῦτος, ὥστε νὰ μὴν ἀμφισβητῆται ἀπὸ κανένα. Αἱ βασικαὶ ἀρχαὶ καὶ γνώσεις, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ὁ ἀποδεικτικὸς συλλογισμός, πρέπει νὰ εἶναι γνωστότεραι ἀπὸ τὸ συμπέρασμα αὐτῆς ταύτης τῆς φύσεώς των· πρέπει νὰ δύναταί τις νὰ τὰς ἀναγνωρίζῃ ἀπ᾿ εὐθείας καὶ ὄχι νὰ τὰς συμπεραίνῃ, ἐνῷ ἡμεῖς, ὅπως βεβαιοῖ ὁ ἴδιος ὁ ἅγιος Διονύσιος, δὲν θὰ κατορθώσωμεν ποτὲ νὰ κατανοήσωμεν οὔτε τὰ ὑποκείμενα οὔτε τὰ κατηγορούμενα τῆς ὑπερουσίου Θεότητος· «*Οὐδενὶ τῶν ὄντων ἐγνῶσθαι τὸν Θεόν*».[5] Ὁ Θεὸς ὡς μονὰς δὲν εἶναι ἀποδεικτέος οὔτε πρὸς ἑαυτὸν οὔτε πρὸς τὰ κα-

[1] Βλ. B, σελ. 229 - 266, 68 - 115. [2] B, σελ. 243.
[3] Ἔνθ᾿ ἀνωτ. γρ. 353 - 358. [4] Ἐπ. α΄. B, 245.
[5] Ἐπ. α΄. B, 257, P. G. 5, 981.

τηγορούμενά του. Πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὰς μονάδας (τὸν ἥλιον, τὴν σελήνην) ἀπὸ τὸ «Ἓν ἀπόλυτον» διότι «*αὐτὸ τὸ ἓν ἐστὶν ὁ Θεός, ὅ, οὐχ ἕτερόν τι ὄν, ἕν ἐστι, ἀλλὰ μόνον ἕν, ἀπηλλαγμένον μὲν πάσης ἄλλης ὀντότητος*».[1] Ὁ Βαρλαὰμ ἐν τέλει ὁμολογεῖ ὅτι κανένας συλλογισμὸς ἀπὸ ἐκείνους, ποὺ ὁ ἴδιος εἶχε κατασκευάσει γύρω ἀπὸ τὸ θεῖον, δὲν ἀντέχει σὲ ἐπισταμένη ἐξέτασι.

Ἀλλὰ ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τοῦ νὰ δέχεται τὰς ἀπόψεις τοῦ Βαρλαάμ. Καὶ αὐτοῦ ἀκριβῶς ἔγκειται ἡ ἔκπληξις, τὴν ὁποίαν μᾶς ἐπιφυλάσσουν τὰ κείμενα, ἐπὶ τῶν ὁποίων βασιζόμεθα καὶ εἶναι κρῖμα τὸ ὅτι ἠγνοήθησαν εἰς τὸ παρελθόν. Διότι ὁ Ἀθωνίτης μοναχὸς φιλοσοφικῶς εὑρίσκεται πολὺ πλησιέστερον εἰς τὸν ὀρθολογισμὸν τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκυινάτη ἀπὸ ὅ,τι εὑρίσκεται ὁ Βαρλαάμ. Ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ μποροῦμε νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ δυτικῶν ἐπιδράσεων, διότι τὴν ἐποχήν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Παλαμᾶς συνέτασσε τὰς ἐπιστολὰς αὐτάς, δὲν εἶχαν ἀκόμη μεταφρασθῆ τὰ ἔργα τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκυινάτη,[2] οὔτε ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ Ἀθωνίτης ἐγνώριζε τὴν λατινικήν. Πρόκειται μᾶλλον περὶ συμπτώσεως τῆς σκέψεως αὐτῶν τῶν δύο ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς λογικῆς.

Ἐξ ἄλλου, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα μᾶς ἀπησχόλησαν, ὑπάρχει ἡ εὔγλωττος μαρτυρία τοῦ ἐγκωμίου τοῦ πατριάρχου Φιλοθέου, ὁ ὁποῖος τονίζει τὴν βαθεῖαν γνῶσιν τῆς ἀριστοτελικῆς λογικῆς ἐκ μέρους τοῦ Ἀθωνίτου. Ὁ ἴδιος ὁ Φιλόθεος λέγει ἐπίσης ὅτι «*καὶ αὐτὸς Ἀριστοτέλης, εἰπεῖν, εἰ παρὼν ἀκροατὴς καθίστατο τούτου, ἐπῄνεσεν ἂν οὐ μετρίως, ὥς ἐγὼ νομίζω*».[3]

Ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς διευκρινίζει τὰς ἀπόψεις του εἰς μίαν δευτέραν μακρὰν καὶ ἐπιθετικωτέραν ἐπιστολήν. Εἰς τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Βαρλαὰμ ἀντιτάσσει ἕνα διαφορετικὸν ἰσχυρισμὸν ὀλιγώτερον σκεπτικιστικὸν καὶ ὀλιγώτερον ἀγνωστικόν. «*Τὰ μὲν τῶν θείων γνωστά ἐστι καὶ ἀποδεικτά, τὰ δ' ἄγνωστά τε καὶ ἀναπόδεικτα*» (κωδ. Κοΐσλὲν 100, φ. 92ʳ, γρ. 12-14). Μέσῳ τοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ μοναχοῦ Ἱεροθέου «*τοῦ ἱεροῦ καὶ θείου φερωνύμου*» ἐπανασυνδέεται μὲ τὴν διδασκαλίαν τῶν Πατέρων. Πράγματι ὁ Θεολόγος λέγει «*διττὴν σαφῶς εἶναι τὴν θεολογίαν· τὴν μὲν μυστικήν, τελεστικήν, ἀπόρρητον, ἄρρητον, ἣ δρᾷ καὶ ἐνιδρύει τῷ θεῷ ταῖς ἀδιδάκτοις μυσταγωγίαις, τὴν δὲ ἐμφανῆ καὶ φιλόσοφον καὶ ἀποδεικτικήν, ἣ πείθει καὶ καταδεῖται τῶν λεγομένων τὴν ἀλήθειαν*», (94ʳ. γρ. 19-22). Ἑπομένως ἐκ τοῦ νοητοῦ θὰ ἦτο παράλογον νὰ ἀρνηθῇ κανεὶς ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ προέλθῃ μία ἀπόδειξις. Ἡ διαλεκτικὴ ὅμως μπορεῖ νὰ ἔχῃ ὡς σκοπὸν ὄχι μόνον τὴν κατάφασιν, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ τὴν ἄρνησιν. Καὶ ἐὰν εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ

[1] Ἐπ. α'. Β, 258.

[2] *Giovanni Mercati*, Notizie di Procoro e Demetrio Cidone, Manuele Caleca e Teodoro Meliteniota. Città del Vaticano (1931) 160.

[3] P. G. 151, 560 A.

ἀπόδειξις μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι ἀναγκαία, δύναται νὰ εἶναι εἰς τὴν δευτέραν· «*Καὶ μήν, εἰ μὲν καταφατικῶς μόνον ἦν ἀποδεικνύειν, εἶχεν ἄν τινα λόγον ἴσως ἐπ' οὐδενὸς τῶν θείων εἶναι ἀπόδειξιν· ἐπεὶ δὲ καὶ ἀποφατικῶς ἀποδεικνύειν ἔνι, τί φῄς;—οὐκ ἀποδείξομεν τὸν πάντων κτίστην μηδὲν εἶναι τῶν κτιστῶν; οὐκ ἀποδείξομεν τὸ ἀγαθὸν μηδενὸς αἴτιον κακοῦ;*» (93r, γρ. 12 - 15).

Εἶναι φυσικόν, ὁ Βαρλαάμ, ὁμιλῶν διὰ τὸν Θεὸν ὡς μονάδα, νὰ ἡρμήνευσε κακῶς τὸν Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην. Ἡ θεία μονὰς διακρίνεται ἀπὸ τὰ ἄλλα καθέκαστα ὄντα ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι δὲν ἀναγνωρίζεται ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ ἢ τῶν ἀριθμῶν, διότι εἶναι κατ' ἐξοχὴν μονὰς καὶ ὄχι ἀριθμός. Μονὰς εἶναι τὸ Θεῖον, ἀλλὰ ὄχι ἀπὸ τὰς γνωστὰς μονάδας, αἱ ὁποῖαι ἀναρμόστως ὀνομάζονται οὕτως· «*ἔστι μονάς... ἀλλ' οὐ τῶν συνεγνωσμένων ἐν τοῖς οὖσιν ἐναρίθμων μονάδων, αἵ γε οὐδὲ μονάδες ἂν κυρίως εἶεν, εἴ γε ἡ μονὰς οὐκ ἀριθμός...*»(95r, γρ. 28 - 30).

Δὲν δύναμαι νὰ ἐπεκταθῶ εἰς περισσοτέρας λεπτομερείας οὔτε δύναμαι νὰ καταχρασθῶ τῆς εὐγενείας καὶ τῆς ὑπομονῆς τῶν ἀκροατῶν. Μὲ ὅλα ὅμως ὅσα ἀναφέραμε καὶ τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν ἁπλῆν σκιαγραφίαν τῶν φιλοσοφικῶν καὶ θεολογικῶν διενέξεων, ἀποδεικνύεται ὅτι εἰς τὴν Θεσσαλονίκην κατὰ τὴν τρίτην δεκαετηρίδα τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος καὶ κυρίως κατὰ τὸ χίλια τριακόσια τριάντα τέσσερα καὶ χίλια τριακόσια τριάντα πέντε ἔλαβον χώραν μεταξὺ τῶν φιλοσόφων πολλαὶ συζητήσεις καὶ διαμάχαι. Αἱ μεγαλύτεραι πνευματικαὶ προσωπικότητες τῆς Θεσσαλονίκης ἦσαν ἐν γνώσει τῆς δι' ἐπιστολῶν πολεμικῆς τῶν δύο σοφῶν. Ὁ Ἀκίνδυνος, φίλος τοῦ Παλαμᾶ καὶ τοῦ Βαρλαάμ, ἐβοήθησεν εἰς τὴν ἀνταλλαγὴν μιᾶς ἐκ τῶν ἐπιστολῶν. Εἶναι κρῖμα ὅτι ἡ ἔντασις τῆς πολεμικῆς, ἡ ὁποία ἀπὸ τὸ καθαρὰ φιλοσοφικὸν πεδίον μετετοπίσθη εἰς τὸ πεδίον τοῦ ἡσυχαστικοῦ μυστικισμοῦ, ἔθεσεν εἰς δευτέραν μοῖραν καὶ συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐγκαταλειφθῇ ἕνα πρόβλημα τόσον ἐνδιαφέρον, ὡς ὁ ἀριστοτελισμὸς εἰς τὴν θεολογίαν. Σήμερον τίθεται ἕνα πρόβλημα μεγάλης σημασίας. Θὰ χρειασθῇ νὰ ἐρευνηθῇ καὶ νὰ καθορισθῇ εἰς ποῖον ποσοστὸν καὶ κατὰ ποῖον τρόπον εὑρίσκεται εἰς τὰ ἄλλα θεολογικὰ ἔργα ὁ ἀριστοτελικὸς ὀρθολογισμός, ποὺ ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς ἐπικαλεῖται ἐναντίον τοῦ Καλαβροῦ μοναχοῦ, καὶ νὰ συγκριθῇ καταλλήλως μὲ τὸν τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκυινάτη. Οἱαδήποτε καὶ ἂν εἶναι τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐρεύνης, θὰ ἔχουν μεγάλην σημασίαν, διότι θὰ ἀντικατοπτρίζουν ἕνα σταθμὸν τῆς ἐξελίξεως τῆς φιλοσοφίας ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς Θεσσαλονίκης, ἀντιπροσωπευόμενον ἀπὸ τὸν Γρηγόριον Παλαμᾶν καὶ μακρυὰ ἀπὸ κάθε δυτικὴ ἐπίδρασι, ἀφοῦ ἡ πολεμική, μὲ τὴν ὁποίαν ἀσχοληθήκαμε, ἔλαβε χώραν ἀκριβῶς εἴκοσι ἔτη προτοῦ ὁ Δημήτριος Κυδώνης, ὁ ὁποῖος ἐσπούδασε εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ὑπῆρξεν ἀκροατὴς

τοῦ Βαρλαὰμ καὶ μαθητὴς τοῦ Νείλου Καβάσιλα, τελειώση τὴν μετάφρασιν τῆς «Σούμας» τοῦ Ἁγίου Θωμᾶ.

Τὸ ἔργον τοῦ Βαρλαὰμ προεκάλεσε τόσον εἰς τοὺς συγχρόνους ὅσον καὶ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον. Ὁ Καβάσιλας, ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης καὶ διάδοχος τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ,[1] στὴν διατριβήν του περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος διατυπώνει τὰς ἰδίας ἀκριβῶς ἀπόψεις καὶ μάλιστα πολλὲς φορὲς μεταχειρίζεται τὶς ἴδιες λέξεις τοῦ Βαρλαάμ. Καὶ νὰ σκεφθῇ κανεὶς ὅτι ὁ Καβάσιλας, μαζὶ μὲ τὸν Θεόφιλον Κόκκινο, συνέταξε τὸ κείμενο τῆς καταδίκης τῆς συνόδου κατὰ τοῦ Καλαβροῦ μοναχοῦ.

Ἐνδιαφέρουσες κρίσεις γιὰ τὸν Βαρλαὰμ συναντοῦμε ἀκόμη καὶ στὰ θεολογικὰ ἔργα τοῦ Βησσαρίωνος καὶ τοῦ Γενναδίου Σχολαρίου. Ἀλλὰ τὸ ὅτι ὁ Νεῖλος Καβάσιλας ἐδανείσθηκε τὶς σκέψεις τοῦ Βαρλαὰμ ὄχι μόνον διὰ τὰ ἐπιχειρήματά του περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ σχετικὰ μὲ τὰ πρωτεῖα τοῦ Πάπα, ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Καλαβρὸς εἶχε θαυμαστὰς καὶ μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων του.[2] Πολλὲς συζητήσεις ἔχουν γίνει ἕως τώρα γύρω ἀπὸ τὴν προσωπικότητα τοῦ Καλαβροῦ σοφοῦ. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως χρειάζεται νὰ γίνουν πολλὲς διευκρινήσεις ἀκόμη. Ἡ περαιτέρω μελέτη καὶ ἡ δημοσίευσις ὅλων του τῶν ἔργων μαζὶ μὲ τῶν τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ θὰ διευκρινήσουν μιὰ μέρα τὰ σκοτεινὰ σημεῖα καὶ θὰ δώσουν εἰς τοὺς μελετητὰς τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀξιολογήσουν τὰ προσόντα του. Ἀπὸ τὰ προσόντα αὐτὰ μποροῦμε ἐν τῷ μεταξὺ νὰ τοῦ ἀναγνωρίσουμε δύο, τὸ ἕνα ἑκούσιον καὶ τὸ ἄλλο ἀκούσιον. Δίχως ἀμφιβολία ἔφερε κάτι τὸ νέον εἰς τὴν βυζαντινὴν φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν, δεδομένου ὅτι ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος ἐστήριξε τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ ἑλληνικοῦ δόγματος ἐπὶ τῶν πλέον προσφάτων κατακτήσεων τῆς δυτικῆς φιλοσοφίας, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐκινοῦντο ὑπὸ διαλεκτικὴν μορφὴν ἡ φιλοσοφία τοῦ Θωμᾶ καὶ τὸ θετικιστικὸν ρεῦμα τοῦ Ντοὺν Σκώτου. Τὸ ἀκούσιον προσὸν τοῦ Βαρλαὰμ ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ἐστάθη ἡ αἰτία νὰ γίνῃ γνωστὸν εἰς τοὺς σοφοὺς τοῦ Βυζαντίου τὸ ὀξὺ καὶ πλούσιον πνεῦμα τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ, τοῦ τελευταίου μεγάλου φιλοσόφου, θεολόγου καὶ μυστικιστοῦ τῆς Ἑλληνικῆς ἐκκλησίας. Οἱ δύο ἄνδρες ἦλθον εἰς σύγκρουσιν καὶ ἐπολέμησαν ἀλλήλους μὲ διαφορετικὸν ἀποτέλεσμα διὰ τὴν μοῖραν τοῦ καθενός. Ὅμως διὰ τοὺς μεταγενεστέρους δὲν εἶναι ἡ μοῖρα τοῦ ἀτόμου ποὺ ἔχει σημασία, ἀλλὰ τὸ καλό, ποὺ ἐκπορεύεται ἀπὸ τὸ φῶς τῆς σκέψεως καὶ ἀπὸ τὴν εὐγένειαν τῶν προθέσεων.

---

[1] *Miklosich - Müller,* Acta et diplomata Graeca Medii Aevi sacra et profana. t. I, Vindobonae, 1860, p. 417. *Le Petit,* Les évêques de Thessalonique. Échos d' Orient, V (1902) 94.

[2] *G. Schirò,* Il paradosso di Nilo Cabasila. Silloge bizantina in onore di Silvio Giuseppe Mercati. Studi Bizantini e neoellenici, IX, 362 - 388.